

בבית-הדרפוס נשללה מלונץ משענותו הכלכלית, אבל פועלתו הספרותית המחברת לא נפסקה.

הצטערתי לראותו הולך ונחלש. אך האור הפנימי ששפע ממנו — לא הועם, ועוד רבות היו תוכניותיו; עוד הכתב והchein לדפוס בעוזרת חנה בתו את הכרך הי"ג של "ירושלים", אבל לא זכה עוד לראותו ב策אותו לאור. במרחך הימים נראית לי דמותו כה זהורת ומופלאה — ואני אסירתה תודה לגורל, שזכותי לשאות במחיצתו של האיש המופלא.

הרא"ם לונץ ודורו

מאת

נ. שעט

(פעולתו של ר' אברהם משה לונץ ז"ל לאור הישגי החקומה ומצבו של היישוב)

מצבה של חקירת הארץ במאה הי"ט

רצחה ההשגחה בכבודו של ישראל ושלחה לארץ במאה הי"ט שני אישים דגולים, את ר' יהוסף שווארץ במחצית הראשונה של המאה, ואת ר' אברהם משה לונץ במחצית השנייה. ועד שלא שקעה שימושו של זה זרחה שימושו של זה, משנה אחת לאחר פטירתו של הר' יהוסף שווארץ עלה הר' אברהם משה לונץ לארץ (ב-1869), ולא נתקה השלשת.

כדי להבין ולהעריך כהלה את מפעלים ומקומות של שני החוקרים האלה, נסקור בקצרה את מצבו של המחקר הפליטניולוגי בכללו במאה הי"ט, היא המאה שהניחה את היסודות האיתנים למחקר החדש כולם. בש' 1806 פותח זיטצן (Seetzen) את התקופה. עדין היו הדריכים משור בשות בליטטים מזוינים, אבל מצב הבטחון היה משתפר והולך. ובש' 1817 כבר אנו מוצאים את החוקרים מושוטים בארץ ללא תקלת. נצחונותיו של מוחמד עלי החישו תחילה זה בהרבה.

נקודת-מננה חשובה בחקר הארץ באה בש' 1837. משהוגדר מפלס פני ים-המלח. התיאוריות הספקולטיביות, שהיו מקובלות קודם-לכן, התמוטטו והלכו ופינו את מקומן לתחזיות המדעיות במציאות. בש' 1840, שולחת האדמירליות האנגלית חבר חוקרים לשם בדיקת עומק הים, הטופוגרפיה והמטאורולוגיה של רצועת-החוון הסורית-הארצישראלית.

ובש' 1847 מנסה מולינה לעبور בסירה דרך מימי בקעת הירדן למן הכנרת ועד ים-המלח. וכעבור שנה מבצעת משלחת ליןץ את המפעל המדעי הגדול במחקר הארץ: את מיפויים של בקעת ים המלח והירדן.

באוטו פרק-זמן האיר כוכבו של החוקר היהודי הראשון, ר' יהוסף שוווארך (1804-1868), שבש' 1845 גיבש חלק מחקריו בספרו *הידוע תבאות הארץ* אשר תורגם לאחר מכן לגרמנית ולאנגלית.

קצב החקירה גבר והלך במהלך השניה של המאה ה-19. עמי המערב התחלו מייסדים חכמים לחקר הארץ, והאוניברסיטאות התענינו בה. ודאי שההתעניינות המרובה לא תמיד הייתה לשם: היו גם טעמים מדיניים לדבר, מכל מקום, סיעה התקשות זוקדם את חקר הארץ בנסיבות גסות לפि תנאי המקום והזמן.

באוטו פרק-זמן מגבש קארל ריטר בספריו המונומנטליים את הידעות הפלשטיינולוגיות המרובות שצבר בעבודתו מרובת השנים, וקובען לדורות. או גם נכתבו חיבוריהם המצויינים של אישים בעלי שיעור קומה כטריסטראם האנגלי ולארטி ולורטி הצרפתיים ודומיהם, במחקר הפיסי והביולוגי, וכמוthem לא מעטים גם במחקר האנתרופי.

בש' 1870 (חמש שנים לאחר ייסוד الكرן האנגלית לחקר הארץ – P.E.F.), התחליל אונת חוקרים וمهندסים, וביניהם גם קיצ'נר, מהנדס צעיר באותה שעה, עורך את מפת הארץ המהוללה, אשר ייצבה את המחקר הארץ-ישראלית ועדין היא עומדת בערכה. באותו הימים עלו ר' צבי לונץ ורעתו חינה ובנם הרך אברהם משה לעיה"ק ירושלים. מחקרי הארץ כבר הספיקו לחדור בינהו לכותלי היישוב היהודי ולפרוץ את חומותיו, ואחד מטופבי בניו, הוא הרב יהוסף שוווארך, הפרה והעשיר את המחקר הכללי בידעונות שאובות מן הספרות העברית, וביחד ממן התלמוד, שידם של החוקרים הנוצרים לא הגיעה אליהן או כמעט שלא הגיעה אליהן. אך בבד עם המחקר הפיסי והאנתרופי, המקורי והקומפילאטיבי, מתפתח והולך גם המחקר הביבליוגרافي: טיטוס טובלר, בנ-גilio של שוווארך, מתmarsר לו בתחילת, ולאחריו מחזיק רוחרכט, וטומסן ממשיכו עד לימינו. ואotta שעה מקנה הראמיל את קנאת ישראל וחוקירת ארץ-ישראל והוא עוסק לא רק בזכרוןביבליוגרافي גרידא של החוקרים הנדפסים שנה שנה, אלא גם בהדפסות חדשות של ספרים קלאסיים ישנים וחדים שאלוז מושוק (כפתור ופדה, תבאות הארץ, ודומיהם). ונונן ע"ז תנופה רבת-אוננים

למחקר העברי: צא וראה, שהמשלחות האירופיות השונות התחלו מצרפת גם חוקרים יהודים לחברותם (כגון הנאטורלייטן גוסטאב די רוטשילד במשלחת די סוטי – 1850. ובזמן מאוחר יותר בלאנקנזהרן ממנה את היהודי טרידל כהידרולוג של משלחתו), ואליהם נלוים גם חוקרים יהודים ארציישראלים, שנדרשו ועלו מתוך היישוב החדש, כגון אהרון ואהרןeson. ואכן מתוך קובציו של הרא"ם לנונץ אנו רואים, עד כמה גדולה והלכה חברות החוקרים העבריים המתפללים בכל ענפי החקירה, העיונית והמעשית כאחת, חוקרים שכתבו עברית רהוטה, כאילו היה זה לשון מדוברת כאחת מלשונות הגויים, והרי הדברים היו זמן לא מעט קודם שערך א. בן יהודה את ה"קמפנייה" המפורסמת שלו.

ה היישוב בזמנו של הראמ"ל

בשבע שעה שלחה הראמ"ל לארץ, היה היישוב בא"רבע ארצות הקודש" נשען עדיין בעיקרו על החלוקה, אבל כבר החלו ליראות בו בקייעים. רעיון ההתיישבות החקלאית והפרודוקטיביזציה כבר היה מנדר מימיים רבים במוחותיהם של טובים היישוב. הר'yi ב"ק, הנחשון החקלאי המופלא, מעפיל למורומי הגראם וזורע בש' 1837 את זרע החקלאות החדשה. פעמי המשיח מזועזעים את האויר ומעלים בקייעים נוספים במצודת החלוקה הירושלמית, עד שבש' 1860 מתנערים יקורי ירושלים מאבק החומות ומתחנלים במווצא; ושנה לאחר עלות הראמ"ל ירושמה (1870). מייסד קארל נטר את בית הספר החקלאי שנבטו היה משמש בית לאומי החקלאי בזעיר-אנפין לכל בית ישראל. ומה עמוק הוא סמלו של אולפן זה המכפל בחוכו את מצב הידות בוגלה וברצן: "מקוה ישראל מושיעו בעת צרה, למה תהיה כגר בארץ וכאורח נתה לנונ". התנועה עמוקה והולכת בשנות השבעים: ר' יהודה אלקלעי ור' צבי הירש קלישר ואחרים נאבקים ו��ושים נפשות ליישוב החדש. הזרעה בدمע לא ה挫יבה; בני ירושלים ייסדו את המושבה פתח תקווה, ובני צפת – את ראש פינה, ומיד לאחריה נוסדו: נס ציונה, ראשון-לציון ועקרון, יסוד המעלה, גדרה ("בית יעקב לכוכו ונולכה")!, משמר הירדן, ואפלו עבר הירדן הגיעו (בני יהודה!), והרי עדיין אנו בשנת 1888: אמם מספר המושבות עדיין נער יכתבן, בכל זאת נתקפלו בהן כיסופה של כל הידות כולה, ושמותיה הסמליים יעדיו. היישוב יצא מן התחום הצר של "קרית ארבע", ונגעכו קני יישוב ברחבי הארץ; יפו

עליה כפורה. ובדר בבד עמה היישוב הישן הופך והולך אתعروו ומוסדי החלוקה מתמוטטים והולכים. ותיתוי לו להראמ"ל, שבכתבי הרבים עקב אחר המאבק הזה הבלתי-פוטסק. וכמו במטה קסמים מופיעים לעיניינו שלבים השונים בביבור עמדותיו של היישוב החדש העולה...

ישובנו משבתח בצדק באנשי העלייה השנייה, שהחלה בש' 1904, אבל כשאנו יורדים לשורשם של הדרברים, אנו מוצאים שאותה שעה כבר היתה הארץ מוכשרת ומוכנה לקבל את פניה של עלייה זו. כל דף וכל שורה שבקובצי הראמ"ל מלפני שנת 1904, יש בהם חומר היסטורי יקר ערך לתולדות הכשרה של הארץ לעלייה זו.

המכתבים שנשלחו בימים ההם מארץ-ישראל אל התפוצות והועתקו בעטוניהן של אלה, מעידים על השפעתי-הגומלין החזקה שהשפיעו היישוב והגולה זה על זה. היישוב היה בחינת אברך ועדין של הארגונים מוסד היהודי, שטיפחוה ושקד עליו שלא יתנוון.

וראוו לציין, שהראמ"ל ביקש מעורכי העתונים היהודים שבוחוץ-לארץ, שיעתיקו את מאמריו שכתב בארץ, וכן אמר להם: "כ"י דברים הנאמרים במכ"ע היין"ל בחו"ל יכנסו לפחות פעמים יותר בלבבות קוראיו, מדברי מכ"ע אשר בתוכם הוא ישבב", והרי זו עדות מספיקה לקראת הלכבות המרובה שבין היהודי הארץ והגולה.

רגילים אנו ליחס את רעיון עליית הבוער לתקופת גזירות השמד של היטלר — ולא היא, שורשו של רעיון זה נעוצים עמוק בראשית היישוב החדש, וכבר אז אנו מוצאים שעלו ארצה לא רק זקנים תשושיים כוח כדי לינצל מגולגל מחלילות לעתיד לבוא, אלא גם בני-נווער רכים אשר נקלטו יפה בתה"ם, בישיבות המרובות ובמוסדות-חינוך למיניהם שצצו כפעריות במחצית השנייה של המאה ה"ט. ואף זאת אנו למדים מכתבי הראמ"ל, במוסדות-חינוך אלה התחליה חזורתם קמעה רוח ההשכלה והפרודוקטיביזציה, ולימדו את החניכים גם מלאכה, שלכשיחתבגרו יתפרנסו מיגעע כפיהם.

במרוצת הימים, הקים היישוב החדש גם בת"ס פר מודרניים שנשלחו אליהם גם מילדי הגולה, שיתחנכו בארץ ואחר-כך גם ישתקעו בה או יצאו לשמש מחניכים לתפוצות. ובש' 1904, כשהיישוב החדש התברג קצר וחוזנו היה שלם עמו לקרה העתיד, התחלת העלייה השנייה.

גם הקול הקורא של ויתקין היה תוכאת הטיפוח הרב שטיפחו את

הישוב בתפוצות הגולה בעשרות השנים הקודמות, ורב חלקו של הראמ"ל בטיפוח זה, בהפצת הרעיונות בארץ ובছוצה לה. לкриיאתו של ויתקין נענו "גורוי עלייה": תלמידי בת ספר תיכוניים וגבוהים, חניכי בת מדרשות וישיבות, פועלים ובבעל-מלאכה, צעירים שהיו מוכנים לכל סבל, אנשי רוח ובני "עמך", משכילים וחודדים לדת, כולם הטו שכם לסלב העם. דורו של הראמ"ל בא על סיוקו, כי מלאכת הקודש שלהם לא הכוונה. העליה החדשעה עלתה על הראשונה, ועודדה לפעולות ולתיקון עולמו של העם במידה שלא הייתה לא לפניה ולא לאחריה.

בין הסוגיות הראשונות שבישרו את האכיב המתקרב, היו גם ספרי "ירושלים" ו"ולוחות א"י", ואף "מורה דרך בא"י" (1891), שנכתב במיוחד להדריך את העולים. ספרים אלה, ואפילו מצדם "השימוש" הנראה לכארוה בטל וمبוטל, הם אוצר בלום של ידיעות היסטוריות, פולקלור וסתאטיסטיקה, שישיעו בידי כל מי שיבוא לציר את פני הדור המופלא הזה, שקבע במידה רבה את גורל ארצנו וכיוון אותה בדרך הנכונה. ונראה שזכות ייחודה המוחדר של אותו הדור היא שameda גם לlionץ בקיום מפעלו המופלא.

חיבורו הראמ"ל ומאספיו

המחקר הפיסי של הארץ

שלא כר' יהוסף שווארץ, שהוסיף נדבכים מוצקים גם על בניין המחקה הפיסי של הארץ*). לא חידש הראמ"ל הרבה בתחום זה, וכל כוחו בגיאוגרפיה ההיסטורית והיישובית. יתכן שמחמת היותו סג' נהור לא יכול היה לטפל באותו ענף חקירה. הטעון מלבד השכלה נאותה, גם טיפול מיוחד במרחבי השדה. ובכל זאת אנו מוצאים בכתביו ידיעות ורשימות בטבע הארץ, שנכתבו על ידו או על ידי אחרים. כגון, תעודות יקרות-ערך לתיאורו הפיסי של דרע תקצ"ז, או הסבריו הפיסי של רעש עזינו לפני הכתוב בזיכרון י"ד, ה). בראשיות מעין אלו הוא מעד על כשרונו, אבל מפני חסרונו במידע פיסיות מסוימות, ומפני שלא היה ביכולתו לעין כל צורכו בምפות הפיסיות (שהרי סג' נהור היה) אין פירושו מניח את הדעת. תשוקתו העזה של הראמ"ל למסור גם לקוראים בעברית מן המתරחש במחקר זה, הביאתו גם לידי פרסום תМОנות ולוחות שהעתיקם

* עי' חיבורנו: ר' יהוסף שווארץ; "סיני", שנה חמינית, חוברת זich (צ"ד).

צ"ה), ע' צ"א, ירושם תש"ה.

מספרים או מילקוטים מדועים שהופיעו בספרות הלועזית. מכאן שכתבייו עושים רושם של כלים שהכל בהם. והיטיב לעשות כן, שעל-ידי כך הציג מכליה כל חוויה של הימים ההם, מלבד ערכן היחסי של הידיעות גוףן שבדרכ זו הוצקו מכלים ראשונים זרים לכל עברי. נזכיר כדוגמה את הzier של צפון ים המלח עם רג'ם אל-בחר מש' 1896, שערך ניכר לו לצורך תיאורו של פנוי ים המלח באותה שעה; וכן הידיעות השוטפות על שיעורי הגשם בירושלים (שנתפרסמו אמנים באיחור זמן) ועניןיהם דומים. מכל מקום היה ערך חינוכי רב לדיעות שהיה הראמ"ל הולך ומפריט על המתהווה גם בתחום המחקר הפיסי של הארץ.

נוסף על כך פרטם בקובציו הלועזיים גם מאמרם על טבע הארץ, כדוגמת המאמר על עץ הזית מאות בלונשפרנגר איש יפו, או המאמר על הפאונה של א"י מאות לויסון איש שטוקהולם (בצירוף השמות העבריים), ומארמים על המחלות השכיחות בארץ, וכיוצא בזה.

חיבורי הראמ"ל

זכרנו הטופוגראפי של ר' אברהム משה לנץ הפתיע את הכל, ובפרט שהיה מאור עיניים. רק שנים ספורות לאחר שעלה לארץ, והוא עדיין צעיר לימי, ראה אור אחד מחיבוריו הראשונים "נתיבות ציון וירושלים" (תרל"ו). במרוצת הימים הרחיב את ירייתו וכותב "מורה דרך בא"י וסוריה" (תרנ"א), כמתוכנות בקשר הלועזי. חיבורו זה מצ庭ן בגישתו האומית העמוקה, וכך הוא אומר בהקדמתו שם: "שמתי לבו לתור ולחקור את תוכנות וטבע הארץ, מצבה ומעמדה עפ"י חוקי הגאוגרפיא החדש ויעון בספריי ישראל והגויים... ל透עתה העולאים, לראות אותה, להחזז בה, ולכל הכמה לידעיה ברורה ונאמנה מתוכנות וקורות ארץ אבותינו ויושביה, מצבם ומצב המושבות אשר נוסדו בה"... כעבור כמה שנים הוציא את ספרו זה גם באידית וקראו בשם "פאלעטעןיא" (חרס'ז). לצורך העולאים שלא ידעו עדיין את הלשון העברית.

פעלו הספרותי המקורי של הראמ"ל מחזק עשרות מחקרים וספרים, בלבד 12 הקבצים שהבחן הבלתי הערות מקורות רבים. יבול זה מסתכם ב-6 ספרים ו-150 מחקרים בקירוב. הנושאים החביבים עליו היו:

1. ירושלים. — חיבת יתרה נודעה ממנה לעיר זו עד אשר קרא את מאספו השני בשם "ירושלים". הוא השקיע בה בעיר זו את מיטב כשרונו

ומרצו; כי מלבד הידיעות הרבות עליה שכnested בספרו "מורה דרך", כתוב ופרשם מאמרים מוחדים על הקשר הנפשי של אישים דגולים לירושלים ומפעלים להענה (רוטשילד, מונטיפורי, ודומיהם). עמד על תיאורים של מקומות היסטוריים, היישובים המקיפים את ירושלים, מנהגי העם היושב בה, ותולדות היהודים בעיר בזמניהם השונים.

2. ארץ-ישראל — כדוגמת מחקרו על ירושלים אלא במידה פחותה של שלימות ושיטתיות. מחקרים טופוגראפים על יישובים קדומים חשובים, על תחומי א"י, עבר-הירדן, ים המלח ונهر פרת, שמות הרים בארץ ושמות מקומות בספריו יוסף בן מתתיהו ורוצ'ל, מאמרים על חכמי א"י וראשתה, על בתיה-הנכסיות בגליל העליון, על הקברים הקדושים, על החלקה, על השומרונים, על הפולקלור של העדות השונות בארץ, וסתא-טיסטיקות על היישוב.

3. Miscellanea פלסטינולוגיה, כמין שופר עברי המכרי ומודיע על המתרחש בתחוםי חקר הארץ: על התגליות הארכיאולוגיות ועל משלחות-חקירה בכללו, ונוסף על אלה גם מחקרי עיון בכתביהם עתיקים, כגון, בני ארץ הקדם, ביוראים במקרא ובדרז'יל, על מכתבים ישנים מא"י, על מכתבי-ensus קדומים, ודומיהם; ביקורות ספרים וציוניםביבליוגראפים על המתהווה בשדה ספרות המחקר, סקירות על המתה חדש ביישוב, והצעות נאמנות" להבטחת מצב היישוב, וכל כיוצא בזה.

4. י"ב ביוגראפיות חשובות: על כרמיה, רוטשילד, מונטיפורי, הרצל, קליישר, שווארץ, אשטורוי הפרחי, שקלאו, ועוד, ועוד.

5. הוצאות ספרים.—נוסף על המאמרים במחקרים א"י שנתרנסמו במאה האחרון (תק"ע-תר"ע). טיפל גם בהוצאה ספרים ישנים וחדשים, כדוגמת יהוס הצדיקים, כפתור ופרת, פאת השולחן, תבאות הארץ, תלמוד ירושלמי (שלא זכה לסימנו), כנור ציון, המער, לוח א"י, הארץ, וירושלים.

מפעלי הראמ"ל כפליטונולוגיה ועסקן

הראמ"ל היה איש רב פעלים, פלסטינולוג, מורה ועסקן,ביבליוגראף ומיל אחד. והכל אחוזו ומשולב בו יחד בכוח נתיתו העזה למבחן ולהוראה. כחוקר הוא יורשו של הר"י שווארץ, אף כי לא דק כמווהו, אלא נתפנה לדוק כמווהו.

لونץ גופו היה מבחין בין "חובב א"י" לבין "חוקר א"י". לפי הגדרה

וזו היה ר' יהוסף שווארץ חוקר בחסיד אבל לא חובב בחסיד, אף כי היה גבאי של כול הוי"ד ומעורב בעסקנות ציבורית. הרוי"ש, היהודי גרמני היה וקיבל חינוך שיטתי, עלה ארצה בימי העמיהה, שבע עיון וניסיון בלימודי הגיאוגרפיה; ואילו הראמ"ל עלה מיד לאחר "הבר-מצוה" שלו, והכנתו למקצועו לא יכול היה להיות מניהת את הדעת. יתר על כן, לנוכח היה נגוע ה gorl, שנTEL ממנה את מאור עיניו בראשית דרכו, בהיותו בן כ"ה בלבד. מכל מקום, לנוכח היה بلا ספק "חובב א"י" במלוא מובנו של מושג זה, וביחוד במובנו שהוא לו בשעתו, וסגולתו זו היא שהטבעה את חותמה על מפעלו הגדול והמשמעותי. בביטאוןיו הרבים דרבנן את חבריו, עודדם למחקר ולכתיבת, וריכזו סביבו את המعالומים שבחוורי הארץ, ובזה הפעיל את הדור ונתן דחיפה עצומה למחקר הארץ העברי, עם שטייע בפרשומם של המחקרים שנעשו בארץ בין יידי יהודים ובין יידי לא-יהודים. יבול זה אינו קטן כלל ועיקר לפיה תנאי הזמן ההוא. אין ספק שאילו היו בידי לנוכח האמצעים והכספיים הדרושים, כפי שנמצאו להם לחוקרי הגויים, היה גואל ומוכנס את כל הספרות הפלسطינולוגית העצומה.

והרי עדותו של לנוכח גופו על גישתו לעבודתו: ציקר פועלו בתהווית לוח קורות אה"ק מאז גלות בבל ועד ימינו. סקירה על המאורעות ההיסטוריים אגב עמידה מפורטת על הקורות את היישוב בשתי המאות האחרונות; על החלוקה, מקורה והשתלשלותה; על מנהגי אחינו באה"ק בדת ובחיי העם; על המתהווה בצפת ובטריה, בשכם וב"ארץ פלשת" בכלל. אופייני הוא גם שם אמרו "הידעתם הארץ"? במיוחד הוא עוסק בקורות ירושלים במאה الأخيرة, ובמושאים דומים אחרים. וכל זה נוסף על אמריו הפובליציסטיים, ונקרונולוגים רבים בצורת מונוגראפיות, מאמרי פולמוס, וכדומה.

בשםת לב מיוחדת הוא מספר על ייסודה של כל מושבה ומושבה והתחדשותו של היישוב בכל אתר ואתר: קנית קרקעות, בניית שכונות, בת-כנסיות, בת-יחולים, הקמת בת-ידיפות, וכדומה. הראמ"ל חוזה בעניין לוhow כמו בסרט ראנזע את כל שלבי התפתחותו של היישוב, וכל מעיניו היו בבניינה של הארץ ובתקומת עמו.

ברי שגישה רחבה כזאת אינה מניהת שהות לניתוח הענינים בעמינות הרציות. ואעפ"י כן מתוך נסיוונו המדעיים הטהורים של הראמ"ל אנו יואים אותו גם כחוקר עמוק, אלא שנסיוונו אלה מועטים הם ובלתי

מגבושים דיבים. דרך משל, בסדרת המחוקרים "טוב מראה עינית מהלך נפש", שהנaging בהוצאותיו הספרותיות, הכנס יסוד חקירה חשוב שלא ידועה היהודים קודם לכך אלא מעט. הוא וחבריו עמדו על הסברים של מקראות ואמרי חז"ל עפ"י מה שהתרחש לעיניהם במצבות הארץ ובתוכנות תושביה. במחקרים אלה מראה הראמ"ל את בקיותו הגדולה בספרותנו ועומק הבנתו בחוקי הטבע הארץישראי ובנוגג היישובי.

הראמ"ל הציג באגירת נתונים לחקרתו, ולא אהב להשתותם במגרתו לשם עיבודם וליטושם הרצוי. ודאי שיש בכך ממשום ליקוי, אבל בתנאי חיו הקשיים ובאוורית הגזירות התורכיות, אילו היה גונזם לשם שכלהם, מי יידנו יתקע שלא היו יורדים לטמיון ואובדים לנצח.

לא הייתה אכשניה עברית בימיו שלא השתמש בה: המגיד, חבצלת, השחר, עברי אנכי, הצפירה, פרחי חבצלת, הלבנון, הצבוי, מצפה, השלווח, השקפה, ודומיהם, ואף ב"ג'ו איש קרונייל" כתבה, וכולם שימשו לו במה להגינו, ואילו את מחקרו היה מפרסם בהוצאותיו שלו. אין תימה אפוא אם נמצאהו חזר על דבריו במאמריו השונים; "פגם" זה נבע גם מתוך תוכנות המורה שבו לחזור לשנן ולנקוב, לחזור ולהזכיר ע"ז עמק בשורשי העם.

הראמ"ל עקב אחר כל פטעה ופטעה שעשה יישובנו, כאדם העוקב אחר התפתחותו האישית. הוא גם סיכם כפעם בפעם את "רכושנו בארץ, במושבות וכו'". הוא היה טובע וחזר ותבע מכל מוסד ומוסד ומכל מושבה ומושבה בארץ. שיתנו לו דוחות מעבודת השנתית. ומתוך סיכומים אלה משתקפת יפה הכרתו הברורה בתפקיד האחראי שהוטל עליו ועל דורו בשליחותם ההיסטורית.

הגיעה השעה שהאומה תפרע את חובה למנוח הגדול על מפעליו רביע הערך ותងzie את שמו ע"י שייקרא על מוסד לפרסומים פלسطينולוגיים בביבליוגראפים, מוסד שישקד גם לכנס בלשון העברית את כל ספרי המסעות לארץ-ישראל שנכתבו ע"י הנוצרים, וכל הקשור בפלשׁטינולוגיה בכלל. אף מן ראוי שערית ירושלים תקבע פרט שנתי על שם לנץ, שהיא ניתן לטוב שבחבורים שייכתב על ערכה של ירושלים.

צrik, שהדור החדש הקם בארץ ובתפותות יראה וידע, שהישוב מכבד את זכרון בניו-בוניו.